

УДК 374(379.8).94(4)“21”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-1-3>**Парасковія ДВОРЯНИН,***orcid.org/0000-0002-7858-3563*

кандидат наук із соціальних комунікацій,

доцент кафедри радіомовлення і телебачення

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *paraskadvoryanyn@gmail.com***Микола ГАЛІВ,***orcid.org/0000-0001-7068-3124*

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри історії України та правознавства

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *halivm@yahoo.com***Олег ВОЛОШИН,***orcid.org/0009-0004-4832-6875*

аспірант кафедри історії України та правознавства

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *ovoloshyn1812@gmail.com*

ПОЧАТКОВА ВІЙСЬКОВА ПІДГОТОВКА МОЛОДІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ

У статті проаналізовано висвітлення українськими мас-медіа питань організації та реалізації початкової загальновійськової підготовки молоді України в умовах сучасної російсько-української війни. З'ясовано, що на початковому етапі російсько-української війни (2014–2015) вітчизняні ЗМІ привернули увагу до питань незадовільного стану початкової військової підготовки в закладах освіти. Серед виокремлених проблем найбільш часто згадувалися незадовільне матеріальне забезпечення викладання шкільного предмета «Захист Вітчизни», нестача кваліфікованих вчителів, брак взаємодії між військовими частинами і закладами середньої освіти. Звісно, підкреслювалися й певні винятки щодо ретельного ставлення освітян до викладання зазначеного предмету. У наступні роки (2016–2017) питання початкової військової підготовки зникло з поля зору мас-медіа, попри продовження війни з Росією й важливості зазначеного питання для обороноздатності держави. Лише у 2018 р. учитель з Харківщини В. Мещеряков своїми дописами в соціальних медіа привернув увагу громадськості до проблем у викладанні предмета «Захист Вітчизни», якому в багатьох школах надавали другорядне значення. У 2020–2021 рр. українські мас-медіа розміщували матеріали про зміну назви предмета «Захист Вітчизни» на «Захист України», а також ініціативи шкіл, органів влади і військових частин у справі початкової військової підготовки молоді. Значно більшу активність у висвітленні проблематики початкової загальновійськової підготовки ЗМІ продемонстрували після початку повномасштабної війни. Безумовно ці процеси були зумовлені спробами держави і громадськості реформувати початкову загальновійськову підготовку української молоді. У ЗМІ обговорювалися ідеї залучення до повноцінної початкової військової підготовки не лише хлопців, але і дівчат, відмову від традиційних уроків з предмета «Захист України», натомість запровадження концентрованого вивчення програми курсу один раз на місяць. Найбільшу увагу ЗМІ привернули зміни до законодавства України у травні 2024 р., відповідно до яких започатковувалися значні зміни у проведенні початкової загальновійськової підготовки, яка відтепер повинна була проводитися у спеціально обладнаних і забезпечених фахівцями та інструкторами центрах. Назагал, слід констатувати, що висвітлення українськими мас-медіа проблематики початкової загальновійськової підготовки здебільшого мало реагувальний характер й було наслідком ініціатив уряду та громадськості. Лише деякі журналісти (І. Лиховид, Л. Громадська, К. Амеліна, С. Челяк) намагалися серйозно проаналізувати проблеми та визначити перспективи розвитку системи підготовки дітей та молоді до національного спротиву в умовах сучасної російсько-української війни.

Ключові слова: російсько-українська війна, початкова загальновійськова підготовка, «Захист України», освітні реформи, ЗМІ.

Paraskoviya DVORIANYN,

orcid.org/0000-0002-7858-3563

PhD (Social Communications),

Associate Professor at the Department of Broadcast and Television

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) paraskadvoryanyan@gmail.com

Mykola HALIV,

orcid.org/0000-0001-7068-3124

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Ukraine's History and Law

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) halivm@yahoo.com

Oleh VOLOSHYN,

orcid.org/0009-0004-4832-6875

Postgraduate student at the Department of Ukraine's History and Law

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) ovoloshy1812@gmail.com

INITIAL MILITARY TRAINING OF YOUTH IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: BASED ON UKRAINIAN MEDIA MATERIALS

The article analyzes the coverage by the Ukrainian mass media of the issues of organizing and implementing the initial combined military training of youth in the conditions of the modern Russian-Ukrainian war. It was found that at the initial stage of the Russian-Ukrainian war (2014–2015) the domestic media drew attention to the issues of the unsatisfactory state of initial military training in educational institutions. Among the problems identified, the most frequently mentioned were the unsatisfactory material support for teaching the school subject «Defense of the Fatherland», the shortage of qualified teachers, and the lack of interaction between military units and secondary education institutions. Of course, certain exceptions were also emphasized regarding the careful attitude of educators to teaching the specified subject. In the following years (2016–2017), the issue of initial military training disappeared from the media's field of view, despite the continuation of the war with Russia and the importance of this issue for the state's defense capability. Only in 2018, a teacher from the Kharkiv region, V. Meshcheryakov, drew public attention to the problems in teaching the subject «Defense of Fatherland», which was given secondary importance in many schools, through his posts on social media. In 2020–2021, Ukrainian mass media published materials about changing the name of the subject «Defense of the Fatherland» to «Defense of Ukraine», as well as initiatives by schools, government bodies and military units in the field of initial military training of young people. The media demonstrated significantly greater activity in covering the issues of initial combined-arms training after the start of a full-scale war. Of course, these processes were due to attempts by the state and the public to reform the initial combined-arms training of Ukrainian youth. The media discussed the ideas of involving not only boys but also girls in full-fledged initial military training, abandoning traditional lessons on the subject of «Defense of Ukraine», and instead introducing concentrated study of the course program once a month. The most attention of the media was attracted by the changes to the legislation of Ukraine in May 2024, according to which significant changes were initiated in the conduct of initial combined military training, which from now on had to be carried out in specially equipped centers where competent instructors work. In general, it should be stated that the coverage of the issues of initial combined military training by the Ukrainian mass media was mostly reactive in nature and was the result of government and public initiatives. Only a few journalists (I. Lykhovyd, L. Hromadska, K. Amelina, S. Chelyak) tried to seriously analyze the problems and determine the prospects for the development of the system of training children and youth for national resistance in the conditions of the modern Russian-Ukrainian war.

Key words: *Russian-Ukrainian war, initial combined arms training, «Defense of Ukraine», educational reforms, media.*

Постановка проблеми. Висвітлюючи, оцінюючи й характеризуючи події у сфері освіти України в роки російсько-української війни, вітчизняні ЗМІ приділяли певну увагу й питанням впровадження початкової загальної середньої освіти. Матеріали ЗМІ на сьогодні є найбільш доступним джере-

лом до вивчення проблем реформування системи початкової загальної середньої освіти в закладах освіти України. З огляду на це, а також беручи до уваги зростання уваги науковців до питань військово-патріотичного виховання молоді, підготовки підлітків і юнаків до можливих умов війни і розв'язання безпекових викликів, виникає необ-

хідність прослідкувати висвітлення українськими мас-медіа зазначених аспектів.

Аналіз останніх досліджень. Питання військової підготовки молоді в умовах російсько-української війни окреслено в студіях, присвячених агресії Росії проти України (Галів, Ільницький, 2023; Галів, Свйонтик, 2023; Галів, Ільницький, Карпенко, 2024; Галів, Гранд, 2024; Галів, Карпенко, 2024; Галів, Гранд, Бойчин, 2024). Цілі і методику військово-патріотичного виховання дітей та молоді розкрито у працях Р. Рябоконя та М. Рябоконя (Рябокінь, Рябокінь, 2019), В. Заплатинського (Заплатинський, 2014), І. Беха, Л. Канишевської, Р. Малиношевського (Бех, Канишевська, Малиношевський, 2023; Військово-патріотичне виховання дітей, 2023) та ін. Історико-правові аспекти формування системи початкової військової підготовки учнів старших класів розкрито у працях М. Галіва, М. Фролова, В. Онищака (Галів, 2023; Галів, Фролов, Онишак, 2025). У своїх студіях зазначені дослідники неодноразово використовували матеріали українських мас-медіа.

Мета статті – проаналізувати висвітлення українськими мас-медіа питань організації та реалізації початкової загальновійськової підготовки молоді в умовах сучасної російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. З 1990-х рр. в закладах середньої освіти України викладали навчальний предмет «Допризовна підготовка юнаків», згодом – «Захист Вітчизни». У 2014 р. зросла зацікавленість влади і громадянського суспільства до питання його модернізації, що не оминули увагою українські ЗМІ. У вересні 2014 р. деякі українські школи запровадили вступний курс до предмету «Захист Вітчизни», про що повідомив заступник начальника одного з департаментів МОН України Сергія Дятленка. За його словами, які цитувалися в ЗМІ, під час вивчення вступного курсу, школярів ознайомлять із заходами безпеки, надання першої медичної допомоги, діями у надзвичайних ситуаціях, передусім в умовах війни. Такий курс заклади освіти запроваджують заклади освіти самостійно, долучивши його до вибіркової компоненти навчального плану. С. Дятленко зізнався, що МОН України не здійснює моніторингу і не веде статистики щодо того, які саме курси і в яких школах включають до навчальних програм. Тому він не зміг відповісти на питання, скільки українських шкіл запровадили вступний курс з військової підготовки (У школах ввели курс, 2014).

12 вересня 2014 р. МОН України надіслало до Міноборони листа, яким прохало сприяти укомплектуванню кабінетів навчального пред-

мету «Захист Вітчизни» у школах навчальною зброєю, муляжами зброї та боєприпасів, засобами індивідуального захисту (протигазами) для більш якісного викладання зазначеного предмету. Водночас у листі йшлося про необхідність посилення співпраці між загальноосвітніми закладами та військовими комісаріатами у питанні підбору педагогічних кадрів, які б забезпечували викладання предмета «Захист Вітчизни» та підвищення їх професійного рівня, проведення навчально-польових зборів на базі військових частин з учнями, вчителями, проведення профорієнтаційної роботи та участі у військово-патріотичному вихованні (Лист МОН України, 2014). На жаль, лист не привернув увагу ЗМІ. Його текст було повністю опубліковано лише на інформаційно-аналітичному ресурсі «Освіта.UA», однак без характеристики і висновків. Лише через три дні на тому ж ресурсі було опубліковане повідомлення «МОН прагне якісно викладати предмет “Захист Вітчизни”», в якому коментувався зазначений документ, однак без його ґрунтовного аналізу (МОН прагне якісно викладати, 2014). Це при тому, що лист непрямо виказував незадовільне становище щодо матеріального забезпечення навчання «Захисту Вітчизни», нестачу кваліфікованих вчителів, брак взаємодії між військовими частинами і закладами середньої освіти щодо польового навчання школярів тощо.

Відзначимо, що 12 вересня 2014 р. було прийнято рішення РНБО, яке передбачало впровадження комплексу заходів, спрямованих на зміцнення обороноздатності України. Серед них передбачалося відновлення початкової загальновійськової підготовки у школах. Це рішення було введено в дію указом Президента П. Порошенка лише на початку листопада 2014 р. Оскільки про указ повідомила прес-служба Президента, то деякі його положення навели в ЗМІ (У школах відновлять, 2014).

Найбільш ретельно проблему розглянула журналістка Інна Лиховид у газеті «День». Вона одразу поставила питання: чи відбудуться кардинальні зміни у «формі цієї дисципліни»? Відтак виокремила вади навчального предмету, відомого як «ДПЮ» (допризовна підготовка юнаків). У школах його ставили сьомим або восьмим у розклад, не надаючи особливого значення. Урок ДПЮ проводили непрофільні вчителі, зокрема учитель трудового навчання, інші ж намагалися відмовитися від такої функції. Ніхто не бачив сенсу у навчанні шикуватися, марширувати тощо (Лиховид, 2014). Намагаючись з'ясувати бачення можливостей удосконалення початкової військової підготовки в школі, І. Лиховид опитала низку екс-

пертів та працівників освітньої сфери. Керівники шкіл, за її словами, вказують на потребу закладів освіти співпрацювати з військовими частинами та закладами військової освіти, щоб учні «могли на власні очі побачити військову техніку, розібрати чи зібрати автомат, а викладати цю дисципліну повинні патріотичні сучасні військові, з якими можна поспілкуватися на важливі теми» (Лиховид, 2014). При цьому журналістка навела думку директора благодійного фонду «Інститут розвитку освіти», відомого історика Георгія Касьянова, який висловив думку, що військова підготовка в Україні повинна мати «гуманістичне спрямування» й формувати в людини набір основних умінь і навичок, які дадуть змогу рятувати життя. Процитувала й голову Асоціації керівників шкіл Києва Юрія Шукевича, який наголошував на тому, щоб предмет викладався насамперед патріотичними офіцерами, які мають «право викладати», проводилися цікаві для старшокласників військово-патріотичні ігри (але не «ігри в козаків»), робився акцент не лише на статуті Збройних Сил України, медико-санітарній справі, але й на цивільному захисті населення. Останній пункт Ю. Шукевич пояснював наявністю у містах, зокрема Києві, хімічних підприємств, пошкодження чи руйнування яких може створити техногенну катастрофу, а тому старшокласники повинні знати як діяти в таких обставинах (Лиховид, 2014). На жаль, журналістка обмежилася фіксацією цих думок, не вдавшись до їх критичного аналізу. Зокрема теза про «гуманістичну спрямованість» початкової військової підготовки була і залишається сумнівною, оскільки за нею може ховатися однобічне розуміння безпекових навичок людини, спрямованих лише на порятунок свого життя. Натомість, майбутні захисники України мають бути готові не лише до порятунку себе, але й свідомі того, що участь у національній обороні потребуватиме умінь відбирати життя ворога.

Того ж дня, коли з'явився матеріал І. Лиховид (13 листопада 2014 р.), у газеті «День» Лариса Громадська опублікувала описово-інформаційну статтю про досвід проведення уроків «Захист Вітчизни» у Бориспільській гімназії «Перспектива». Авторка зауважила, що раніше предметам «ПВП» (початкова військова підготовка) і «ДПЮ» приділялася значно більша увага. Особливе значення предметів надавали в радянські часи, коли на посади вчителів призначали офіцерів запасу або педагогів, які служили в армії. Проте у роки незалежної України до предмету «Захист Вітчизни» ставилися «не завжди серйозно», бо ж цими уроками «донавантажували» інших учителів, зокрема фізкультури, або й філо-

логів. Натомість Бориспільську гімназію Л. Громадська, побувавши на уроках в 10-х і 11-х класах, називає прикладом відповідального ставлення до цієї навчальної дисципліни. Особливостями цих уроків є те, що хлопці обов'язково одягають військову камуфляжну форму, вживають військових звертань до учителя, вивчають різні типи сучасної зброї, способи індивідуального захисту, армійські звання, складають рапорти, марширують. Учителем «Захисту Вітчизни» працює відставний офіцер-прикордонник, підполковник Віктор Давиденко, який ретельно ставиться до виконання своїх обов'язків. Однак він констатував відсутність належної матеріально-технічної бази, оскільки обладнання і наочний матеріал залишився ще з радянських часів. Через відсутність тирів стрільби проводилися в невеличкому кабінеті, пристосованому вчителем до занять. Не вистачало підручників, пневматичних гвинтівок, гранат для метання (Громадська, 2014).

Позитивне ставлення до уроків «Захист Вітчизни» виявили учні Бориспільської гімназії «Перспектива», які розповіли, що крім фізичних вправ і стрийової підготовки, вчать тактики ведення бою, знайомляться з основами цивільного захисту, переглядають документальні фільми військово-патріотичного характеру. На думку вчителя В. Давиденка, обставини вимагають підготовки молоді до служби в армії, а відтак проводити тренування, наближені до реальних бойових дій, надати можливість юнакам відчувати себе захисниками родини та рідної землі, навчити їх бути відповідальними і витривалими. На жаль, в багатьох школах заняття проводять російською мовою, а ілюстративний матеріал зберігся ще з часів СРСР (Громадська, 2014).

Водночас журналістка Л. Громадська узяла коментар у завідувача методичного кабінету Бориспільського районного відділу освіти Леоніда Гриценка, який визнав слабкість матеріальної бази й згадав про те, що на початку незалежності України зі шкіл з невідомих причин забрали зброю. На той час у кожній школі було 8–10 дрібнокаліберних рушниць, 2–4 навчальні автомати. На сьогодні лише в п'яти школах району залишилися тир. Чиновник розповів, що кожного року на базі районного військкомату організовуються стрільби. Однак такі заходи проводяться лише один раз на рік. Невистачає кваліфікованих учителів: колишні військові працюють педагогами лише у двох школах району. Уроки «Захисту України» переважно проводять учителі фізкультури і праці, які не служили в армії. На посади педагогів через низьку заробітну плату не хочуть іти колишні

військові, які брали участь в російсько-українській війні. Ще одна проблема полягає в тому, що частина учнів після закінчення 9 класу продовжує навчання в закладах професійної освіти, тож у 10–11-х класах, де викладається предмет «Захист Вітчизни», залишається мало хлопців. Звісно, Л. Гриценко запевнив у проведенні національно-патріотичного виховання учнів, які повинні знати історію батьківщини і бути патріотами України (Громадська, 2014). Порушені І. Лиховид та Л. Громадською проблеми в організації та проведенні початкової загальновійськової підготовки залишалися актуальними ще тривалий час.

Після зазначеного президентського указу МОН України наприкінці 2014 р. розробило проєкт навчальної програми «Захист Вітчизни» для учнів 10–11-х класів закладів загальної середньої освіти. Інформація про це з'явилася лише на сайті «Освіта.UA», де повідомлялися головні складові розробленої програми: мету, завдання, зміст деяких розділів. Зазначалося, що метою навчального предмета є «набуття знань старшокласниками про задачі Збройних Сил України та інших військових формувань, засвоєння основ захисту Вітчизни, цивільного захисту, медико-санітарної підготовки» (Розроблено нову програму, 2014). Серед завдань, невідомий автор цього допису, виділив таке: формувати та удосконалювати у старшокласників життєво необхідні знання, уміння і навички щодо захисту Вітчизни і військово-патріотичного виховання, підготувати учнів до захисту Вітчизни. З-поміж позитивних аспектів програми називалися проведення військово-польових зборів, поділ матеріалу для дівчат і хлопців, відвідування військових частин, військових музеїв, зустрічі з ветеранами ЗСУ, проведення туристичних походів з військово-патріотичною тематикою (Розроблено нову програму, 2014).

Проєкт було доопрацьовано і впроваджено в життя у січні 2015 р., про що теж повідомив ресурс «Освіта.UA». Відповідно до поданої інформації ставало зрозуміло, що відбулося переформулювання мети програми, яка тепер полягала в ознайомленні молоді з основами нормативно-правового забезпечення захисту Вітчизни, набутті школярами знань про задачі ЗСУ, їх характерні особливості, засвоєння основ захисту Вітчизни, цивільного захисту, основ медичних знань, здійснення психологічної підготовки молоді до захисту Вітчизни (У МОН розробили, 2015). Відзначалося, що навчальний предмет «Захист Вітчизни» буде обов'язковим для вивчення у старшій школі. У 10 класі на нього передбачено по 1,5 години на тиждень протягом навчального року,

а в 11 класі: по 1,5 години на тиждень у першому півріччі, по 1 годині – у другому півріччі, та 18 годин у рік на проведення військово-польових занять на базі військових частин, військових комісаріатів чи військових закладів освіти. На відміну від проєкту, затверджена програма передбачала спільні заняття для хлопців і дівчат. Зберігалася вимога обов'язкового одягання учнями військової форми під час занять, дотримання статутів ЗСУ у відносинах між учителем і учнем (У МОН розробили, 2015).

У наступні роки питання початкової військової підготовки зникло з поля зору мас-медіа, попри продовження війни з Росією й важливості зазначеного питання для обороноздатності держави. Зрештою не давали приводу до його актуалізації й державні органи влади. Однак у лютому 2018 р. на сайті «Освіта.UA» було опубліковано розмірковування учителя з Харківщини Володимира Мещерякова, який писав про занедбаність предмету «Захист Вітчизни», неоднозначне ставлення до нього в суспільстві, байдужість з боку органів управління освітою. Відтак педагог виокремив низку проблем, які впливають на такий стан справ. По-перше, «в освіті панує матриархат». На думку, В. Мещерякова, домінування жінок у закладах освіти природньо веде до певного пацифізму, негативного ставлення до вивчення воєнної справи. Попри те, що Україна воює з Росією, а тому в шкільному віці потрібно «прищеплювати» юнакам знання про «життєзберігаючі технології, готовність до дій в надзвичайних ситуаціях, основи надання домедичної допомоги», частина жінок-освітянок, на думку автора, цього не хочуть розуміти. По-друге, ліквідовано навчальну базу предмета: зі шкіл вилучено зброю і навіть саперні лопатки, які були на балансі військових комісаріатів, зруйновано смуги перешкод, припинено після 2011 р. проведення стрільб старшокласниками з бойової зброї. Відтак військомати перестали допомагати закладам освіти у військово-патріотичному вихованні, натомість надалі приймають звіти про довійськову підготовку молоді в школах. По-третє, пріоритетними у школі виявилися предмети, з яких проводять ЗНО. Натомість інші, зокрема і «Захист Вітчизни», отримали роль формальних дисциплін (Мещеряков, 2018а). Крім того, В. Мещеряков вказав на надмірний вплив батьків на учнів, трансформацію демократизму у всездозволеність, незнання директорами шкіл і керівниками відділів освіти законодавства України і нормативних документів, які зобов'язують на належному рівні проводити освітній процес з усіх навчальних предметів.

У квітні 2018 р. учитель В. Мещеряков опублікував ще один допис, в якому нагадував, допризова на підготовка «нікуди не поділася», а спирається на ст. 21 Закону України «Про освіту». Цього разу він акцентував увагу на тому, що предмет «Захист Вітчизни» у школах здебільшого викладають нефахівці. Ним зазвичай «довантажують» вчителів, зокрема, фізкультури. Відтак для таких педагогів, які погано знають предмет, В. Мещеряков запропонував власноруч розроблену «шпаргалку» навчальної програми, яка включала вісім тем: Збройні Сили України на сучасному етапі; Статуту Збройних Сил України; Стройова підготовка; Вогнева підготовка; Тактична підготовка; Прикладна фізична підготовка; Основи цивільного захисту; Основи медичних знань і допомоги. До кожної теми він подав змістові програмні складові, а також вказівки на потребу знань різного типу. Наприклад, при викладанні теми «Тактична підготовка» потрібне розуміння математики, фізики, географії, правознавства, інформаційно-комунікаційних технологій (Мещеряков, 2018b). Такими заувагами В. Мещеряков, по-суті, вказував на змістову всеохопність і складність предмета «Захист Вітчизни», який не слід асоціювати з фізкультурою в школі.

Українські ЗМІ знову звернули свою увагу на питання початкової військової підготовки школярів у 2020 р., коли МОН України вирішило змінити назву навчального предмета «Захист Вітчизни» на «Захист України». Медіа цитували міністерку освіти Ганну Новосад, яка говорила про відхід від радянських традицій у назві предмета, а також обіцяла звернути увагу на зміст предмета та матеріально-технічне забезпечення для його проведення. При цьому ЗМІ нагадували читачам, що дисципліну «Захист України» обов'язково вивчають у 10–11-х класах не лише на уроках, але й під час «навчально-польових і навчально-тренувальних занять» (У школах вивчатимуть, 2020).

У деяких ЗМІ з'являлися повідомлення про різні аспекти проведення уроків із предмета «Захист України». Кореспондент газети «День» Ігор Вінниченко у лютому 2020 р. повідомив про проведення науково-практичного семінару «Воєнний туризм в Україні: стан, потенціал, перспективи». На ньому йшлося про необхідність і перспективи розвитку військового туризму в Україні. Одним із аспектів семінару стало обговорення питання впровадження до програми навчального предмета «Захист України» розділу «Основи туризму» (Вінниченко, 2020). На жаль, І. Вінниченко не прокоментував подібну пропозицію. В умовах пандемії коронавірусу, з'явилося пові-

домлення про розроблення фахівцями Дніпропетровського обласного ТЦК та СП циклу відеоуроків, які стосуватимуться історії української армії, її бойових традицій і сучасного життя, інновацій у сфері військового озброєнь та техніки, перспектив військової кар'єри, надання першої медичної допомоги тощо (Відеоуроки, 2020).

З наближенням повномасштабної війни, спеціалізовані медіа, зокрема «АрміяInform», присвячували увагу ініціативам шкіл, органів влади і ЗСУ у справі початкової військової підготовки молоді. Так, кореспондент зазначеного інформаційного агентства Олександр Колесник розповів про тренінг вчителів предмета «Захист України», який відбувся в серпні 2021 р. на стрілецькому полігоні «Снайпер» (м. Дніпро). Військові інструктори в польових умовах провели для педагогів дводенний тренінг з тактичної медицини, вогневої підготовки, методів евакуації (Колесник, 2021). У вересні того ж року кореспондент «АрміяInform» Володимир Лазарев розповів про польові навчання учнів шкіл Решетилівської ОТГ на Полтавщині. У навчанні взяли участь близько 50 школярів, а педагогічні функції виконували військові місцевого гарнізону. Захід відбувся за підтримки Полтавського обласного центру національно-патріотичного виховання. Дітей тренували у вправності розбирання та збирання стрілецької зброї, стрільбі із пневматичної гвинтівки, метанні ручних гранат, наданні першої медичної допомоги. В інструктуванні учнів брали участь й ветерани – члени громадської організації «Вороскол» (Лазарев, 2021). У жовтні 2021 р. працівники Волинського обласного ТЦК і СП відзначили найкращих учителів предмета «Захист України» на основі проведеного конкурсу. Переможцями виявилися вчителі Олександр Фомук (ліцей № 10 м. Ковеля), Олександр Шум (Луцький навчально-виховний комплекс: загальноосвітня школа І–ІІ ступенів № 10 – професійний ліцей Луцької міської ради), Роман Швейгер (Звиняченський ліцей Горохівської міської ради) (На Волині відзначили, 2021). За повідомленням кореспондента Олександра Кіндсфатера, у січні 2022 р. в Одесі відбувся семінар-практикум з учителями предмета «Захист України». Власне акцент було зроблено на практичній частині навчального предмета, тому фахівці військової справи демонстрували методичні зразки проведення практичних занять з тактичної, вогневої, медичної підготовки (Кіндсфатер, 2022).

На початку 2022 р. «АрміяInform» поінформувала про появу важливого документа для подальшого удосконалення початкової загальновійсько-

вої підготовки в закладах загальної середньої освіти: Типового переліку засобів навчання та обладнання для навчальних кабінетів предмета «Захист України». Його було затверджено наказом МОН 13 грудня 2021 р. і сформовано на основі положень Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти. Згідно з Типовим переліком, кількість одиниць засобів навчання та обладнання для кабінету слід визначати відповідно до наповнюваності класу. Засоби навчання повинні мати гігієнічний сертифікат, технічний паспорт на виріб та інші передбачувані документи (Набув чинності Типовий перелік, 2022).

Значно більшу активність у висвітленні проблематики початкової загальновійськової підготовки ЗМІ продемонстрували після початку повномасштабної війни. Безумовно ці процеси були зумовлені спробами держави і громадськості реформувати початкову загальновійськову підготовку української молоді. У жовтні 2022 р. народна депутатка Інна Совсун в одній зі своїх статей порушила питання початкової військової підготовки дівчат. Вона різко розкритикувала МОН України за збереження під час вивчення «Захисту України» поділу класу на хлопців і дівчат, причому останніх, за її словами, досі навчають робити перев'язку «чепець». Натомість війна з Росією вимагає поширення обов'язку захищати Україну на усіх її громадян, а тому дівчатам у школі також потрібно надати навички не лише домедичної, але й військової підготовки. «І якщо питання про військовий обов'язок і строкову службу для жінок – це окрема складна дискусія (яку, втім, все одно треба рано чи пізно провести), то військова освіта на рівні школи – навіть не може бути предметом обговорень» (Совсун, 2022), – зауважила І. Совсун.

Загострилося питання про зміст і методику проведення уроків «Захисту України». Директорка гімназії № 107 «Введенська» (м. Київ) Катерина Спітковська у грудні 2022 р. виступила із закликом змінити організацію викладання зазначеного предмета, відмовитися від уроків по 1,5 години на тиждень, а натомість впровадити повноцінний навчальний день один раз на місяць, однак не у школах, а в спеціально обладнаних установах. Проводити такі тривалі заняття повинні підготовлені спеціалісти з військовим досвідом, які навчатимуть учнів практики ведення бойових дій. За таких умов учні отримуватимуть необхідні навички, а фінансування не розпорозуватиметься по школах, а зосередиться на забезпеченні спеціальної установи (Спітковська, 2022). На жаль, К. Спітковська детально не розкрила

своє бачення організаційного функціонування таких «спеціально обладнаних установ».

Напередодні 2023/24 навчального року МОН України задекларувало ініціативу щодо оновлення практичної складової навчального предмета «Захист України». За інформацією ресурсу «Освіта.UA», програму курсу допрацьовували з урахування відгуків учителів. Відтак вона включатиме підготовку учнів щодо управління FPV-дронами. Крім того, наголошувалося, що для учнів 7–9 класів запровадять «пропедевтичний безпековий практикум», який викладатиметься в рамках інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» (Урок «Захист України», 2023). Інтернет-медіа на початку вересня 2023 р. повідомили про ініціативу місцевого самоврядування у Києві збільшити кількість годин на викладання предмета «Захист України» у середніх школах для поглиблення практичної військової підготовки учнів (У київських школах, 2023). У грудні цього ж року ЗМІ поширили повідомлення про плани уряду виділити 1,74 млрд грн. на удосконалення початкової загальновійськової підготовки учнів, більша частина яких (1,64 млрд.) буде спрямована на закупівлю обладнання для предмета «Захист України», а 100 млн. грн. – на професійний розвиток учителів, які забезпечують викладання цього шкільного курсу (На викладання предмета, 2023).

Найбільшу увагу ЗМІ, а відтак й суспільства, привернули зміни до законодавства України у травні 2024 р., відповідно до яких планувалися організаційні зміни у проведенні початкової загальновійськової підготовки. Міністр освіти і науки України Оксен Лісовий повідомив про трансформацію предмета «Захист України» в один урок на місяць, який триватиме весь навчальний день. Такий урок проводитиметься у спеціально створених навчальних центрах, мережах яких в країні сягатиме близько трьох тисяч. Один навчальний центр припадатиме на 5–10 шкіл (Коломієць, 2024а; Один день на місяць, 2024). Цікавий матеріал про підготовку змін, їх спрямування і завдання опублікувала кореспондентка «Лівого берега» Катерина Амеліна (Амеліна, 2024).

Час-від-часу в українському інформаційному просторі з'являлися повідомлення про пошук фахівців для тренування учителів предмета «Захист України» (МОН шукає фахівців, 2024), створення осередків для навчання цієї дисципліни і проходження початкової військової підготовки (Лісовий, 2024). У липні 2024 р. МОН України поінформувало громадськість про новий проєкт програми «Захист України», розроблений

з урахування пропозицій експертів у сфері національної безпеки та оборони, громадських організацій, освітан. Значну увагу автори програми приділили формуванню практичних навичок з орієнтування на місцевості, основ інженерної фортифікації, стрілецької підготовки, керування дронами, інформаційної безпеки, розвідки на основі відкритих джерел (OSINT), стресо- та психологічної стійкості. Для закріплення практичних умінь та навичок передбачалося обов'язкове проведення навчально-польових зборів або тренінгових занять (Учителям пропонують нову програму, 2024). Проте у серпні 2024 р. ЗМІ дізналися, що оновлений формат предмету «Захист України» стане обов'язковим через два роки (Коломієць, 2024b).

На жаль, не обійшлося й без скандальної інформації, яку транслювали мас-медіа. Так, у вересні 2024 р. у підручнику з предмета «Захист України» виявили фотографію військових у російській уніформі. МОН України виправдалося тим, що підручник застарілий і вже в минулому році не повинен був використовуватися в школах (Андрєєва, 2024). Крім того, голова комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій Сергій Бабак у лютому 2025 р. повідомив про вкрай незадовільне використання коштів на заходи щодо забезпечення викладання шкільного предмета «Захист України». За його словами, субвенція у розмірі 1,74 млрд грн. впродовж 2024 р. реалізована частково: 953,7 млн грн (58%) використали на закупівлю обладнання, а «неосвоєними» залишилися 691,6 млн грн. Із запланованих 100 млн грн. на навчання вчителів використали лише 9,1 млн (9,1%). При цьому у МОН України зазначили, що виділених коштів на професійних розвиток вчителів предмета «Захист України» виявилось більше, ніж потрібно, оскільки попередньо було здійснено неправильний підрахунок (Ефективність використання коштів, 2025).

На сучасному етапі російсько-української війни увага вітчизняних ЗМІ до питань початкової військової підготовки значно прискіпливіша, ніж раніше. Прикладом аналітичного й сюжетно-багато висвітлення цього питання є публікація журналістки Софії Челяк, яка у квітні 2025 р. опублікувала статтю про діяльність одного із львівських центрів початкової військової підготовки (Челяк, 2025).

Висновки. Отже, на початковому етапі російсько-української війни (2014–2015) вітчизняні ЗМІ привернули увагу до питань незадовільного стану початкової військової підготовки в закладах

освіти. Серед виокремлених проблем найбільш часто згадувалися незадовільне матеріальне забезпечення викладання шкільного предмета «Захист Вітчизни», нестача кваліфікованих вчителів, брак взаємодії між військовими частинами і закладами освіти. Звісно, підкреслювалися й певні винятки щодо ретельного ставлення освітан до викладання зазначеного предмету. У наступні роки (2016–2017) питання початкової військової підготовки зникло з поля зору мас-медіа, попри продовження війни з Росією й важливості зазначеного питання для обороноздатності держави. Зрештою не давали приводу до його актуалізації й державні органи влади. Лише у 2018 р. учитель з Харківщини В. Мещеряков своїми дописами в соціальних медіа привернув увагу громадськості до проблем у викладанні предмета «Захист Вітчизни», якому в багатьох школах надавали другорядне значення. У 2020–2021 рр. українські мас-медіа розміщували матеріали про зміну назви предмета «Захист Вітчизни» на «Захист України», а також ініціативи шкіл, органів влади і військових частин у справі початкової військової підготовки молоді. Значно більшу активність у висвітленні проблематики початкової загальновійськової підготовки ЗМІ продемонстрували після початку повномасштабної війни. Безумовно ці процеси були зумовлені спробами держави і громадськості реформувати початкову загальновійськову підготовку української молоді. У ЗМІ обговорювалися ідеї залучення до повноцінної початкової військової підготовки не лише хлопців, але і дівчат, відмову від традиційних уроків з предмета «Захист України», натомість запровадження концентрованого вивчення програми курсу один раз на місяць. Найбільшу увагу ЗМІ, а відтак й суспільства, привернули зміни до законодавства України у травні 2024 р., відповідно до яких започатковувалися значні зміни у проведенні початкової загальновійськової підготовки, яка відтепер повинна була проводитися з учнями старших класів у спеціально обладнаних і забезпечених фахівцями та інструкторами центрах. Назагал, слід констатувати, що висвітлення українськими мас-медіа проблематики початкової загальновійськової підготовки здебільшого мало реагувальний характер й було наслідком ініціатив уряду та громадськості. Лише деякі журналісти (І. Лиховид, Л. Громадська, К. Амеліна, С. Челяк) намагалися серйозно проаналізувати проблеми та визначити перспективи розвитку системи підготовки дітей та молоді до національного спротиву в умовах сучасної російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амеліна К. Оновлений шкільний предмет «Захист України» видається насиченим і сучасним, але є чимало запитань. *LB.ua*. 2024. URL: https://lb.ua/society/2024/06/07/617348_onovleniy_shkilny_predmet_zahist.html
2. Андрєєва В. У підручнику «Захист Вітчизни» знайшли фото військових у формі РФ: у МОН відреагували. *Українська правда*. 2024. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/zahist-vitchizni-u-ukrajinskomu-pidruchniku-shkolyari-viyavili-formu-viyskovih-rf-303692/>
3. Бех І. Д., Канішевська Л. В., Малиношевський Р. В. Стратегія військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України: реалії та орієнтовні позиції. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Вип. 5(2). С. 1–7. DOI: 10.37472/v.naes.2023.5202
4. Відеоуроки предмета «Захист України» дніпровські телеглядачі побачать уже наступного тижня. *АрміяInform*. 2020. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/04/28/videouroky-predmeta-zahyst-ukrayiny-dniprovski-teleglyadachi-pobachat-uzhe-nastupnogo-tyzhnya/>
5. *Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями* / за ред. І. Д. Бека, Р. В. Малиношевського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 32 с.
6. Вінниченко І. Про вигоди воєнного туризму. *День*. 2020. № 27-28. URL: <https://day.kyiv.ua/article/poshta-dnya/pro-vyhody-voennoho-turyzmu>
7. Галів М. Початкова військова підготовка учнів у Нижньогайській середній школі (1950–1980-ті рр.). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XV: Наукові пошуки в контексті викликів і конфліктів* / [Ред.: Я. Гжесьяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2023. С. 15–18.
8. Галів М., Гранд М. «Русский мир» проти України: коротка деконструкція новітньої російської геополітичної доктрини. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2024. Спецвипуск. С. 172–177. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.16
9. Галів М., Гранд М., Бойчин Р. Початок повномасштабної війни Росії проти України у висвітленні польського інформаційного порталу «Nowa Europa Wschodnia» (лютий-березень 2022 р.). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 72. Т. 1. С. 52–60. DOI: 10.24919/2308-4863/72-1-7
10. Галів М., Ільницький В. Характер сучасної російсько-української війни (2014– 2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2023. Вип. 13/55. С. 47–73. DOI: 10.24919/2312-2595.13/55.283164
11. Галів М., Ільницький В., Карпенко О. Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022 – 2024). *Новітня доба*. 2024. Вип. 12. С. 75–96. DOI: 10.33402/nd.2024-12-75-96
12. Галів М., Карпенко О. Викрадення українських дітей російськими окупантами (2022–2024): за матеріалами вітчизняних мас-медіа. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2024. Спецвипуск. С. 62–76. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.5
13. Галів М., Свйонтик О. Освіта як складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: правові засади, проблеми, досвід і завдання. *Молодь і ринок*. 2023. № 3 (211). С. 25–31. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.277194
14. Галів М., Фролов М., Оніщак В. Початкова загальновійськова підготовка в Україні (кінець XX – початок XXI ст.): нормативно-правове забезпечення. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 86. Том 1. С. 29–40.
15. Громадська Л. На урок – у камуфляжі. *День*. 2014. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/na-urok-u-kamuflyazhi>
16. Ефективність використання коштів на предмет «Захист України» жахлива, – Бабак. *Освіта. UA*. 2025. URL: <https://osvita.ua/school/94034/>
17. Заплатинський В.М. Аналіз підготовки школярів та студентів з питань безпеки, здоров'я та цивільного захисту в Україні та зміни змісту в зв'язку із виникненням військових загроз. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Техніка»*. 2014. Вип. 2 (8). С. 32–42.
18. Кіндсфатер О. В Одесі відбувся семінар-практикум для викладачів предмета «Захист України». *АрміяInform*. 2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/02/01/v-odesi-vidbuvsya-seminar-praktykum-dlya-vykladachiv-predmeta-zahyst-ukrayiny/>
19. Колесник О. У Дніпрі з вчителями предмета «Захист України» провели спеціальний тренінг. *АрміяInform*. 2021. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/08/27/u-dnipro-z-vchytelyamy-predmeta-zahyst-ukrayiny-provely-speczialnyj-trening/>
20. Коломієць В. «Для нас реформа освіти сьогодні така ж важлива, як реформа армії 10 років тому». Інтерв'ю з очільником МОН Оксеном Лісовим. *Громадське*. 2024. URL: <https://hromadske.ua/suspilstvo/223834-dlia-nas-reforma-osvity-syohodni-taka-z-vazlyva-iak-reforma-armiyi-10-rokiv-tomu-interviu-z-ochilnykom-mon-oksenom-lisovym>
21. Коломієць В. Близько 1200 закладів освіти запровадять оновлений «Захист України» в межах експерименту – МОН. *Громадське*. 2024. URL: https://hromadske.ua/suspilstvo/230245-blyzko-1200-zakladiv-osvity-zaprovadiat-onovlenyy-zakhyst-ukrayiny-v-mezakh-eksperymentu-mon?traffic_source=ukr.net
22. Король С. У школах Києва збільшать кількість годин «Захисту України». *Liga.net*. 2023. URL: <https://life.liga.net/all/news/v-shkolah-kieva-velichat-kolichestvo-chasov-zaschity-ukrainy>
23. Лазарєв В. До викладання предмета «Захист України» залучатимуть військовослужбовців, волонтерів та ветеранів. *АрміяInform*. 2021. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/09/15/do-vykladannya-predmeta-zahyst-ukrayiny-zaluchatymut-vijskovosluzhbovciv-volonteriv-ta-veteraniv/>
24. Лист МОН України № 1/12-6406 від 12.09.14 року «Щодо укомплектування кабінетів предмета «Захист Вітчизни» в школах навчальною зброєю, муляжами зброї та боєприпасів, засобами індивідуального захисту (проти-гази)». *Освіта. UA*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/42802/

25. Лиховид І. У школи повертається допризовна підготовка. *День*. 2014. № 213. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/u-shkoly-povertayetsya-dopryzovna-pidhotovka>
26. Лісовий О. Створення осередків для викладання «Захисту України». *Освіта.UA*. 2024. URL: <https://osvita.ua/blogs/92542/>
27. Мещеряков В. Допризовна підготовка нікуди не ділася. *Освіта.UA*. 2018. URL: <https://osvita.ua/blogs/60409/>
28. Мещеряков В. Про предмет «Захист Вітчизни». *Освіта.UA*. 2018. URL: <https://osvita.ua/blogs/59419/>
29. МОН прагне якісно викладати предмет "Захист Вітчизни". *Освіта.UA*. URL: <https://osvita.ua/school/42803/>
30. МОН шукає фахівців для тренування вчителів предмета «Захист України». *Освіта.UA*. 2024. URL: <https://osvita.ua/school/92180/>
31. На викладання предмета «Захист України» витратять 1,74 млрд грн. *Освіта.UA*. 2023. URL: <https://osvita.ua/school/91066/>
32. На Волині відзначили найкращих учителів предмета «Захист України». *АрміяInform*. 2021. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/10/25/na-volyni-vidznachyly-najkrashhyh-uchyteliv-predmeta-zahyst-ukrayiny/>
33. Набув чинності Типовий перелік засобів навчання та обладнання для кабінетів предмета «Захист України». *АрміяInform*. 2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/01/19/nabuv-chynnosti-typoviy-perelik-zasobiv-navchannya-ta-obladnannya-dlya-kabinetiv-predmeta-zahyst-ukrayiny/>
34. Один день на місяць школярі навчатимуться захисту України. *Освіта.UA*. 2024. URL: <https://osvita.ua/school/92103/>
35. Розроблено нову програму «Захист Вітчизни». *Освіта.UA*. URL: 2014. <https://osvita.ua/school/44124/>
36. Рябокінь Р.М., Рябокінь М.В. Форми та методи роботи військово-патріотичного виховання в НСОУ Пласт. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2019. Вип. 6. С. 232–243.
37. Совсун І. Як школа готує дівчат до військової служби? *Освіта.UA*. 2022. URL: <https://osvita.ua/blogs/87535/>
38. Спітковська К. «Захист України» – must have для дітей. *Освіта.UA*. 2022. URL: <https://osvita.ua/blogs/87995/>
39. У київських школах введуть додаткові уроки із «Захисту України». *Суспільне. Новини*. 2023. URL: <https://susplne.media/kyiv/567861-u-kiivskih-skolah-vvedut-dodatkovy-uroki-iz-zahistu-ukraini/>
40. У МОН розробили навчальну програму «Захист Вітчизни». *Освіта.UA*. 2015. URL: <https://osvita.ua/school/45544/>
41. У школах ввели курс військової підготовки. *Освіта.UA*. 2014. URL: <https://osvita.ua/school/42739/>
42. У школах вивчатимуть предмет «Захист України» замість «Захисту Вітчизни». *День*. 2020. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-u-shkolakh-vyvchatymut-predmet-zakhyst-ukrayiny-zamist-zakhystu-vitchyzny>
43. У школах відновлять початкову військово підготовку – указ. *Українська правда*. 2014. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2014/11/05/183312/>
44. Урок «Захист України» зорієнтують на реалії сьогодення. *Освіта.UA*. 2023. URL: <https://osvita.ua/school/89735/>
45. Уряд перейменував шкільний предмет «Захист Вітчизни». *Освіта.UA*. 2020. URL: <https://osvita.ua/school/71242/>
46. Учителям пропонують нову програму «Захисту України». *Освіта.UA*. 2024. URL: <https://osvita.ua/school/reform/92604/>
47. Челяк С. «Дівчата стріляють краще, ніж хлопці»: як в українських школах змінюється викладання «Захисту України». *Українська правда*. 2025. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/divchata-strilyayut-krashche-nizh-hlopoci-yak-v-ukrajinskih-shkolah-zminuyetsya-vikladannya-zahistu-ukrajini-307692/>
48. Школи відновлять початкову військово підготовку. *Освіта.UA*. 2014. URL: <https://osvita.ua/school/43708/>

REFERENCES

1. Amelina, K. (2024). Onovleni shkilnyi predmet «Zakhyst Ukrainy» vydaetsia nasychenym i suchasnym, ale ye chymalo zapytan [The updated school subject “Defense of Ukraine” seems rich and modern, but there are many questions]. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2024/06/07/617348_onovleniy_shkilniy_predmet_zahist.html [in Ukrainian].
2. Andrieieva, V. (2024). U pidruchnyku «Zakhyst Vitchyzny» znayshly foto viiskovykh u formi RF: u MON vidreahuvaly [In the textbook “Defense of the Fatherland” found photos of military personnel in Russian uniforms: the Ministry of Education and Science reacted]. *Ukrainska pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/zahist-vitchizni-u-ukrajinskomu-pidruchniku-shkolyari-viyavili-formu-viyskovih-rf-303692/> [in Ukrainian].
3. Bekh, I. D., Kanishevska, L. V., & Malynoshevskiy, R. V. (2023). Stratehiia viiskovo-patriotichnoho vykhovannia ditei ta molodi v systemi osvity Ukrainy: realii ta oriietovni pozysii [Strategy of military-patriotic education of children and youth in the education system of Ukraine: realities and indicative positions]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 5(2), 1–7. DOI: 10.37472/v.naes.2023.5202 [in Ukrainian].
4. Videouroky predmeta «Zakhyst Ukrainy» dniprovski telehliadachi pobachat uzhe nastupnogo tyzhnia. (2020). [Video lessons of the subject “Defense of Ukraine” will be seen by Dnipro TV viewers next week]. *ArmiaInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/04/28/videouroky-predmeta-zahyst-ukrayiny-dniprovski-teleglyadachi-pobachat-uzhe-nastupnogo-tyzhnya/> [in Ukrainian].
5. Viiskovo-patriotychne vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi v systemi osvity Ukrainy: stratehichni napriamy. (2023). [Military-patriotic education of children and students in the education system of Ukraine: strategic directions] / Ed. I. D Bekh, R. V. Malynoshevskiy. Ivano-Frankivsk: NAIR, 32 s. [in Ukrainian].
6. Vinnychenko, I. (2020). Pro vyhody voiennoho turizmu [On the benefits of military tourism]. *Den*, 27-28. URL: <https://day.kyiv.ua/article/poshta-dnya/pro-vyhody-voyennoho-turizmu> [in Ukrainian].

7. Haliv, M. (2023). Pochatkova viiskova pidhotovka uchniv u Nyzhnohainvskii serednii shkoli (1950–1980-ti rr.). *Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezultaty, problemy, perspektyvy. Tom XV: Naukovi poshuky v konteksti vyklykiv i konfliktiv* / Ed.: Ya. Gzhesiak, I. Zymomia, V. Ilnytskyi. Konin – Uzhhorod – Peremysl – Kherson: Posvit, 15–18. [in Ukrainian].
8. Haliv, M., & Grand, M. (2024). «Russkyi mir» proty Ukrainy: korotka dekonstruktsiia novitnoi rosiiskoi heopolitychnoi doktryny [«Russian world» against Ukraine: a brief deconstruction of the newest Russian geopolitical doctrine]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istorii, Spetsvypusk – Problems of the humanities. Series: History, Special Issue*, 172–177. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.16 [in Ukrainian].
9. Haliv, M., Grand, M., & Boychyn, R. (2024). Pochatok povnomasshtabnoi viiny Rosii proty Ukrainy u vysvitleni polskoho informatsiinoho portalu «Nowa Europa Wschodnia» (liutyi-berezen 2022 r.) [The beginning of a full-scale war of Russia against Ukraine according to the Polish information portal “Nowa Europa Wschodnia” (February – March 2022)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues in the humanities*, 72(1). 52–60. DOI: 10.24919/2308-4863/72-1-7 [in Ukrainian].
10. Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2023): vitchyzniani istoriohrafichnyi dyskurs [The Nature of the Modern Russian-Ukrainian War (2014 – 2023): Ukrainian Historiographical Discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii: Istorii – Problems of the humanities. Series: History*, 13/55, 47–73. [in Ukrainian].
11. Haliv, M., Ilnytskyi, V., & Karpenko, O. (2024). Problematyka henotsydu Rosii shchodo ukrainsiv v ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii (2022 – 2024) [The issue of Russian genocide against Ukrainians in the Ukrainian media (2022 – 2024)]. *Novitnia doba*, 12, 75–96. [in Ukrainian].
12. Haliv, M., & Karpenko, O. (2024). Vykradennia ukrainskykh ditei rosiiskymy okupantamy (2022 – 2024): za materialamy vitchyznianskykh mas-media [Kidnapping of Ukrainian children by Russian occupants (2022 – 2024): according to the materials of the Ukrainian media]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istorii, Spetsvypusk – Problems of the humanities. Series: History, Special Issue*, 62–76. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.5 [in Ukrainian].
13. Haliv, M., & Sviontyk, O. (2023). Osvita yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovah suchasnoi rosiysko-ukrainskoi viiny: pravovi zasady, problemy, dosvid i zavdannia [Education as a component of Ukraine’s national security in the conditions of the modern Russian-Ukrainian war: legal principles, problems, experience and tasks]. *Molod i rynek – Youth & market*, 3 (211), 25–31. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.277194 [in Ukrainian].
14. Haliv, M., Frolov, M., & Onyshchak, V. (2025). Pochatkova zahalnoviiskova pidhotovka v Ukraini (kinets XX – pochatok XXI st.): normatyvno-pravove zabezpechennia [Initial combined military training in Ukraine (late 20th – early 21st centuries): regulatory and legal support]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues in the humanities*, 86 (1), 29–40. [in Ukrainian].
15. Hromadska, L. (2014). Na urok – u kamufliazhi [To the lesson – in camouflage]. *Den*. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/na-urok-u-kamufliazhi> [in Ukrainian].
16. Efektyvnist vykorystannia koshtiv na predmet «Zakhyst Ukrainy» zhakhlyva, – Babak. (2025). [The efficiency of using funds for the subject “Defense of Ukraine” is terrible, – Babak]. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/school/94034/> [in Ukrainian].
17. Zaplatynskyi, V. M. (2024). Analiz pidhotovky shkoliariv ta studentiv z pytan bezpeky, zdorovia ta tsyvilnoho zakhystu v Ukraini ta zminy zmistu v zviazku iz vynyknenniam viiskovykh zahroz [Analysis of the Training of Schoolchildren and Students on Security, Health and Civil Defense in Ukraine and Changes in Content in Connection with the Emergence of Military Threats]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnogo upravlinnia. Serii «Tekhnika»*, 2 (8), 32–42. [in Ukrainian].
18. Kindsfater, O. (2022). V Odesi vidbuvsia seminar-praktykum dlia vykladachiv predmeta «Zakhyst Ukrainy» [A seminar-practicum was held in Odessa for teachers of the subject “Defense of Ukraine”]. *ArmiiaInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/02/01/v-odesi-vidbuvsia-seminar-praktykum-dlia-vykladachiv-predmeta-zahyst-ukrayiny/> [in Ukrainian].
19. Kolesnyk, O. (2021). U Dnipri z vchyteliamy predmeta «Zakhyst Ukrainy» provely spetsialnyi treninh [A special training was held in Dnipro with teachers of the subject “Defense of Ukraine”]. *ArmiiaInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/08/27/u-dnipri-z-vchyteliamy-predmeta-zahyst-ukrayiny-provely-speczialnyj-treninh/> [in Ukrainian].
20. Kolomiets, V. (2024a). «Dlia nas reforma osvity sohodni taka zh vazhlyva, yak reforma armii 10 rokiv tomu». Interv’iu z ochilnykom MON Oksenom Lisovym [“For us, education reform today is as important as army reform 10 years ago.” Interview with the head of the Ministry of Education and Science, Oksen Lisovy]. *Hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/suspilstvo/223834-dlia-nas-reforma-osvity-syohodni-taka-z-vazlyva-iak-reforma-armiyi-10-rokiv-tomu-interviu-z-ochilnykom-mon-oksenom-lisovym> [in Ukrainian].
21. Kolomiets, V. (2024b). Blyzko 1200 zakladiv osvity zaprovadiat novoleni «Zakhyst Ukrainy» v mezhakh eksperymentu – MON [About 1,200 educational institutions will introduce the updated “Defense of Ukraine” as part of the experiment – Ministry of Education and Science]. *Hromadske*. URL: https://hromadske.ua/suspilstvo/230245-blyzko-1200-zakladiv-osvity-zaprovadiat-onovlenyy-zakhyst-ukrayiny-v-mezakh-eksperymentu-mon?traffic_source=ukr.net [in Ukrainian].
22. Korol, S. (2023). U shkolakh Kyieva zbilshat kilkist hodyn «Zakhystu Ukrainy» [Kyiv schools to increase number of hours of “Defense of Ukraine”]. *Liga.net*. URL: <https://life.liga.net/all/news/v-shkolah-kyieva-uvlichat-kolichestvo-chasov-zaschity-ukrainy> [in Ukrainian].
23. Lazarev, V. (2021). Do vykladannia predmeta «Zakhyst Ukrainy» zaluchaty mut viiskovosluzhbovtiv, volonteriv ta veteraniv [Military personnel, volunteers and veterans will be involved in teaching the subject “Defense of Ukraine”]. *ArmiiaInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/09/15/do-vykladannya-predmeta-zahyst-ukrayiny-zaluchaty-mut-vijskovosluzhbovt-ziv-volonteriv-ta-veteraniv/> [in Ukrainian].

24. Lyst MON Ukrainy № 1/12-6406 vid 12.09.14 roku «Shchodo ukomplektuvannia kabinetiv predmeta «Zakhyst Vitchyzny» v shkolakh navchalnoi zbroieiu, muliazhamy zbroi ta boieprypasiv, zasobamy individualnoho zakhystu (protyhazy)». (2014). [Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1/12-6406 dated 12.09.14 “Regarding the equipping of the classrooms for the subject “Defense of the Fatherland” in schools with training weapons, mock weapons and ammunition, and personal protective equipment (gas masks)”. *Osvita.UA*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/42802/ [in Ukrainian].
25. Lykhovyd, I. (2014). U shkoly povertaietsia dopryzovna pidhotovka [Pre-conscription training is returning to schools]. *Den*, 213. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/u-shkoly-povertaietsia-dopryzovna-pidhotovka> [in Ukrainian].
26. Lisovyi, O. (2024). Stvorennia osередkiv dlia vykladannia «Zakhystu Ukrainy» [Creation of centers for teaching “Defense of Ukraine”]. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/blogs/92542/> [in Ukrainian].
27. Meshcheriakov, V. (2018a). Pro predmet «Zakhyst Vitchyzny» [About the subject “Defense of the Fatherland”]. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/blogs/59419/> [in Ukrainian].
28. Meshcheriakov, V. (2018b). Dopryzovna pidhotovka nikudy ne dilasia [Pre-conscription training has not gone anywhere]. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/blogs/60409/> [in Ukrainian].
29. MON prahne yakiso vykladaty predmet «Zakhyst Vitchyzny». (2014). [MES strives to teach the subject “Defense of the Fatherland” qualitatively]. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/school/42803/> [in Ukrainian].
30. MON shukaie fakhivtsiv dlia trenuvannia vchyteliv predmeta «Zakhyst Ukrainy». (2024). [MES is looking for specialists to train teachers of the subject “Defense of Ukraine”]. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/school/92180/> [in Ukrainian].
31. Na vykladannia predmeta «Zakhyst Ukrainy» vytratiat 1,74 mlrd hm. (2023). [1.74 billion UAH will be spent on teaching the subject “Defense of Ukraine”]. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/school/91066/> [in Ukrainian].
32. Na Volyni vidznachyly naikrashchykh uchyteliv predmeta «Zakhyst Ukrainy». (2021). [The best teachers of the subject “Defense of Ukraine” were recognized in Volyn]. *ArmiiaInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/10/25/na-volyni-vidznachyly-najkrashhyh-uchyteliv-predmeta-zakhyst-ukrayiny/> [in Ukrainian].
33. Nabuv chynnosti Typovy perelik zasobiv navchannia ta obladnannia dlia kabinetiv predmeta «Zakhyst Ukrainy». (2022). [A Typical list of teaching aids and equipment for classrooms of the subject “Defense of Ukraine” has come into force]. *ArmiiaInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/01/19/nabuv-chynnosti-typovyj-perelik-zasobiv-navchannya-ta-obladnannya-dlya-kabinetiv-predmeta-zakhyst-ukrayiny/> [in Ukrainian].
34. Odyn den na misiats shkoliari navchatymutsia zakhystu Ukrainy. (2024). [One day a month, schoolchildren will learn to defend Ukraine]. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/school/92103/> [in Ukrainian].
35. Rozrobeno novu prohramu «Zakhyst Vitchyzny». (2014). [A new program “Defense of the Fatherland” has been developed]. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/school/44124/> [in Ukrainian].
36. Riabokin, R. M., & Riabokin, M. V. (2019). Formy ta metody roboty viiskovo-patriotichnoho vykhovannia v NSOU Plast [Forms and methods of military-patriotic education in the NSOU Plast]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, 6, 232–243. [in Ukrainian].
37. Sovsun, I. (2022). Yak shkola hotuie divchat do viiskovoi sluzhby? [How does the school prepare girls for military service?]. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/blogs/87535/> [in Ukrainian].
38. Spitkovska, K. (2022). «Zakhyst Ukrainy» – must have dlia ditei [“Defense of Ukraine” – a must have for children]. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/blogs/87995/> [in Ukrainian].
39. U kyivskykh shkolakh vvedut dodatkovy uroky iz «Zakhystu Ukrainy». (2023). [Additional lessons on “Defense of Ukraine” to be introduced in Kyiv schools]. *Suspilne. Novyny*. URL: <https://suspilne.media/kyiv/567861-u-kiivskih-shkolah-vvedut-dodatkovy-uroki-iz-zahystu-ukraini/> [in Ukrainian].
40. U MON rozrobyly navchalnu prohramu «Zakhyst Vitchyzny». (2015). [The Ministry of Education and Science has developed a curriculum “Defense of the Fatherland”]. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/school/45544/> [in Ukrainian].
41. U shkolakh vvely kurs viiskovoi pidhotovky. (2014). [A military training course has been introduced in schools]. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/school/42739/> [in Ukrainian].
42. U shkolakh vyvchatymut predmet «Zakhyst Ukrainy» zamist «Zakhystu Vitchyzny». (2020). [Schools will study the subject “Defense of Ukraine” instead of “Defense of the Fatherland”]. *Den*. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-u-shkolakh-vyvchatymut-predmet-zakhyst-ukrayiny-zamist-zakhystu-vitchyzny> [in Ukrainian].
43. U shkolakh vidnovliat pochatkovu viiskovu pidhotovku – ukaz. (2014). [Schools will resume initial military training – decree]. *Ukrainska pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2014/11/05/183312/> [in Ukrainian].
44. Urok «Zakhyst Ukrainy» zorientuiut na realii sohodennia. (2023). [The lesson “Defense of Ukraine” will be oriented to the realities of today]. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/school/89735/> [in Ukrainian].
45. Uriad pereimenuvav shkilnyi predmet «Zakhyst Vitchyzny». (2020). [The government renamed the school subject “Defense of the Fatherland”]. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/school/71242/> [in Ukrainian].
46. Uchyteliam proponuiut novu prohramu «Zakhystu Ukrainy». (2024). [Teachers are offered a new program “Defense of Ukraine”]. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/school/reform/92604/> [in Ukrainian].
47. Cheliak, S. (2025). «Divchata striliaut krashche, nizh khlopsti»: yak v ukrainskykh shkolakh zminiuietsia vykladannia «Zakhystu Ukrainy» [“Girls shoot better than boys”: how teaching “Defense of Ukraine” is changing in Ukrainian schools]. *Ukrainska pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/divchata-strilyayut-krashche-nizh-hlopci-yak-v-ukrajinskih-shkolah-zminyuyetsya-vikladannya-zahystu-ukrajini-307692/> [in Ukrainian].
48. Shkoly vidnovliat pochatkovu viiskovu pidhotovku. (2014). [Schools will resume initial military training]. *Osvita.UA*. URL: <https://osvita.ua/school/43708/> [in Ukrainian].